کولتور و شوناس

نیهاد جامی

پەیوەندیی نێوان کولتور و شوناس باسێکە پێویستی بە تێڕوانینی تیۆریی هەیە، بەتایبەت ئەو کاتانەی سەیر دەکەین کولتور لەدەرەوەی ماناکانی خۆیەوە سەیر کراوە، لەلایەکی تریش ئەو پەیوەندیەی دەکەوێتە نێوانیان پەیوەستە بەقسەکردنی ئێمە لەبارەی پیاچونەوە بەپرسیاری کوردبوونمان بەلاَم ئەو پرسیارە لە چەمکی کولتور زیاتر شێوێنراوە، هۆیەکەشی سەیرکردنی ئەو پرسیارەیە لەناو دەلالەتی سیاسیەوە و کوردبوون وەك تێڕوانینێکی کولتوری نەخوێنراوەتەوە، بۆیە ئەو پرسیارە لەناو وروژاندنی هەستی سایکۆلۆژی و کورت کردنەوەی کوردی لەناو دەلالەتی ڕابردوو خوازی بوەتە هۆی ئەوەی نەتوانین هەر پێشڤەچونێکی کولتوری ببینین، بۆئەوەی تێڕوانینێکی کولتوری بۆ ئەو پرسیارە بدۆزینەوە سەرەتا هەوڵ دەدەین لەو خەوشە بێینە داون کە لەناو بەشێك لەنووسینی کوردیدا کولتور چۆن سەیر دەکرێت، دواتریش هەوڵ دەدەین بێینە سەر پرسیاری کوردبوونەوە.

ئەوکاتانەی چەمکێك فرێدە دەینە نێو نووسین و ناگەڕێینەوە سەری، لەبری ئەوەی مەعریفەی نوی بەخوێنەر ببەخشین، بەپێچەوانەوە خوێنەر دەسخەڕۆ دەدەین، بەوەی چەندین چەمك لەناو تاکە دەلالەتێك کۆبکاتەوە، ئەو سەرگەردانیە بوەتە هۆی ئەوەی زۆر چەمك و زاراوە لە ڕۆشنبیری کوردیدا لەناو گومانی مانا ڕاستەقینەکەی خۆی بمێنێتەوە، ئەوەش بۆتە هۆی ئەوەی لەبری مەعریفە بەخشین خوێنەر بخاتە ناو گومانی مەعریفی، ئەو گومانە یەقینێك بەخۆی دەدات کە دواتر ئەو یەقینە جگە لە هەڵە تێگەیشتن خۆی نوقمی نێو پانتاییەك کردوە کە بەرپرسە لە دۆخێك کەهەر تەنها گوزارشت لەنەخوێندەواری خۆی ناکات هێندەی نەخوێندەواری ڕۆشنبیریەکە کاتی لەهەڵەکان نایەتە دەنگ، وون بوونی ڕۆحی بەرپرسیاریەتی هۆکارێکی تری ئەو دۆخەیە، یەکێك لەو چەمکانە کولتورە.

کلتور یەکێکە لەو چەمکە سەرەکیانەی بەدەلالەتی جیاواز بەکاردەهێنرێت، هۆیەکەشی ئەوەیە ئەو چەمکە لەنێوان دوو پرۆسەی ناونانەوە سەیرکراوە، یەکەمیان بەواتای کەلەپور تەماشای دەکات، ئەویتریش کە لەڕۆشنبیریی عەرەبی خواستویەتی بە(ڕۆشنبیری) ناوی دەبات.

دەمانەوی لەڕێگەی پرسیارکردنەوە گومان لەو مەعریفەیە بکەین کە ئەو چەمکە بەو شێوەیە ڕاڤە دەکات، بۆیە دەپرسین: ئایا کولتور بە مانای کەلەپور یان مانای ڕۆشنبیریی دەگەیەنێت؟ ئاخۆ دەکری لەدەرەوەی ئەو دوو ناوانە کولتور مانایەکی تری هەبێت؟ گەر وابی ئاخۆ کەلەپور و ڕۆشنبیریی دەبنەوە بەشێك لەکولتور یا دەکرێنە دەرەوە؟ گومان کردن لەو مەعریفەیەی بەو شێوەیەی ئاماژەمان بۆ کرد سەیری کولتور دەکات تێگەیشتنێکی ناتەوە نەك لەبەر ئەوەی کولتور خاوەنی تاکە پێناسێك نیە، بەڵکو ئەو تێگەیشتنەی بە (کەلەپور) یا (ڕۆشنبیری) سەیری دەکات، دەکری کولتور بەشێك بێت لەوانە، بەلاَم ناکری لەناو ئەو ناوانە کورت بکرێتەوە.

ئەوکاتەی کولتور کورت بکەینەوە لەناو نەریتدا مانای وەستاندنیەتی لەناو بەشێك و ڕێگەنەدان بۆ بەشداریکردنی لەهەر گەشەیەکی کۆمەلاَیەتی و فەرهەنگی، چونکە کولتور خاڵی نیە لە زانست و هونەر و فەرهەنگ و یاساکانی کۆمەلگا و لەناویشیاندا نەریت وەك ئەوان بەشێکی تری کولتور پێك دێنێت، ئەوشە دەمانگەیەنی بەو پێناسەیەی بڵێین کولتور"بریتیە لەکۆمەڵێك ڕەفتار و شێوازی کۆمەلاَیەتی کە لەناو کۆمەلگادا دێنە کایەوە و دەگوازرێنەوە، هەروەها ڕەگەزەکانی وەك زمان و ڕێو ڕەسم و ترادسیۆن و جلوبەرگ و خانوو، پیشە و هونەر و زانستەکان، بنەماکانی کولتور پێك دێنن" **(دەروازەکانی کۆمەڵناسی/ مەنوچیهر مەحسنی، وەرگێڕانی(کۆمەڵێك وەرگێڕ) دەزگای چاپ و بلاَوکردنەوەی موکریانی(هەولێر) 2002/لا103)**

دیارە ناکری وامەزەند بکەین کە دەکری کولتور سەر بە هەمان پێناسی کەلەپورە چونکە گەر کەلەپور لەڕێگەی نەریتەکانی ڕابردووخۆی بنیات بنێت، ئەوا کولتور لەناو منداڵدانی کۆمەلگا و گەشە سەندنەکانیەوە دێتە بوون، بەمانای ئەوەی کولتور بەرهەمی گەشەی کۆمەلگایە و ئەو بەرهەمەش دواجار دەبێت بە ئاکاری مرۆیی کە بەشێك لەو ئاکارەش خاڵی هاوبەشی کولتورەکانە، بۆنمونە منالَ لەهەموو کولتورێك پێویستی بە پەروەردە و فێرکردن هەیە و دواتر چاودێریکردنی ڕەفتارەکانی، چاودێریکردن سیستمێکە کۆمەلگا ڕەچاوی دەکات بۆ ئەوەی داکۆکی لەو ئاکارە بکەن کە ئەو کۆمەلگایە پیادەی دەکات و دەبێتە بەشێکی سەرەکی لەکولتوری کۆمەلگا، ئەوەش دەبی بە شوناسی کۆمەلگا و ڕێکخستنەوەی پەیوەندیەکانی.

کولتور مرۆڤەکان دەکاتە کائینی کۆمەلاَیەتی، بۆیە "کولتور لە ئەقڵ و هزری بوونەوەری مرۆیی دایە و بەشێکی گەورەی لەپەیوەندیدا بە وابەستەیی بە پێشینان یان خەڵکانی تر دروست بووە و (بەردەوام) بۆ نەوەکانی دواتر دەگوازرێتەوە" **(ئاوڕدانەوەیەك لە کۆمەڵناسی/ پەروین سازگارا، وەرگێڕانی(جەواد مستەفا) زنجیرەی هزر و کۆمەڵ (1) هەولێر- 2003/ لا106)**

ئەو گواستنەوەیە وەستانی کولتور نیە لەشوێنی خۆیدا، بەڵکو گۆڕانەکانی بەسەر کولتوردا دێت خێرانین، هێندەی گۆڕانی سستن، ئەوە زۆر جار بەشێوەیەك سەیر دەکری کە کولتورێکی نەگۆڕە، کە لەبنەڕەتدا هیچ کولتورێك نیە لەشوێنی خۆی بوەستێت و نەکەوێتە ناو دۆخی گۆڕان، بەلاَم ئێمە لە (فیسك) دوە دڵنیایی ئەوە پەیدا دەکەین کە کولتور سەرکەوتنێکی جێگیرە بۆ چالاکی کۆمەلاَیەتی، ئەوەش مانای وایە کولتور لەناو گەشەسەندنێکی چالاکی کۆمەلاَیەتیدایە، کە بەرزبونەوەی ناو کولتورە، کە کولتور چەندە لەشوێنی خۆیدا بێت کەچی لەبنەڕەتدا گۆڕان دیگەیەنێت بە پرۆسەی بەرزبوونەوە و سەرکەوتن، ئەو پرۆسەیەش مۆرکێکی مەعریفی بەخۆوە دەگرێت، کەلەناو کولتور پەیوەندیەکان ڕێك دەخرێنەوە.

ئەوکاتانەی کولتور ڕۆڵی ڕێکخەر دەبینی مانای وایە کۆمەلگا خاوەنی هێزێکی پتەوە کە توانای بەگژداچونەوەی بە کولتورە جیاوازەکان هەیە، کە بەلای (جێلنێر) دوە هەر ئەو ڕێکخستنەیە توانای ئەوەی هەیە کۆمەڵگای ئیسلامی بەرەنگاری عیلمانیەت بێتەوە**(پقافە الخگاب و پقافە المخاگبە/ د. متعب مناف، الادیب / العدد 28/ ص4)** چونکە واسەیری مەسەلەکە دەکات کە کولتور لەدەوڵەت بەهێزترە، لەکولتوری کوردیشدا ئەو تێگەیشتنەی (جێلنێر) زیاتر

ڕەوایەتی وەردەگرێت کاتی لەڕووداوی جیاوازی ئەنفال چ لەسەر دەستی خێلە بەدوەکان و چ لەسەردەمی ئەنفالی بەعسدا دەبینین ئەوەی دەسەپێت زەبر و زەنگە نەوەك سڕینەوەی سیما کلتوریەکان، زمان و فەرهەنگی کوردیی لەناو ڕووداوە تراژیدیەکان ناسردرێنەوە، بۆیە مێژوی شەڕی کوردی مێژوی ململانێی ئایدیۆلۆژی نەبوو هێندەی شەڕی کولتوری بووە، کەدواجار هەر هێز و دەسەلاتێکی سیاسی لەدەست درا بێت کولتور بەقۆناغی ئەستەم تێپەڕ بووە، بەلام دواجار ئەوە کولتورە زیندویەتی خۆی ڕاگەیاندۆتەوە، ئەو زیندویەتیە گوزارشت لە ڕۆحی مرۆڤەکانی ئەو کۆمەلگایە دەکات، ئەوەش دەمانگەیەنێتە سەر بابەتی نێوان دنیای کوردی و کولتور، ئەویش پرسیارکردنەوەیە لەچەمکی کوردبوونەوە، بەوەی کوردی کێیە؟ ئەو پرسیارە لە ڕووی سیاسی و ئابوریەوە دەشی هەلگری دەرەنجامی جیاواز بێت لەوەی لەڕووی کولتوریەوە چۆن سەیری ئەو پرسیارە دەکەین، ، ئەو باسە دەمانگەڕێنێتەوە سەر ئەو هێرشە کولتوریەی هەروەها ئەو کولتورە هاوبەشەی کە ئەمڕۆ لە نێوان کوردیی وەك نەتەوەیەك لەتەك عەرەبدا هەیەتی بەوەی ئیسلام ئاینی هاوبەشی هەردووکیانە، بەلام ئاخۆ ئاین توانای وەدەست کەوتنی ئەو شوناسەی هەیە، گومانکردن لەو شوناسە بەشێکە لەو گومانە مەعریفیەی لەسەرەتای ئەو نوسینەدا ئاماژەمان بۆ کرد.

گەڕانەوە بۆ ڕەچەلەك هەولێك نیە بۆ پیرۆزکردنی ڕابردوو هێندەی دەروازەی کرانەوەیە بەسەر قسەکردن لەسیما کولتوریەکانمان بەوەی گەر گوتاری سیاسی پێی وابی کوردبوون لەناو دەلالەتی ئایدیۆلۆژیەوە ڕق لێبونەوە بەپێی پەیمانە سیاسیەکان سنورەکەی بگۆڕێت، ئاخۆ کوردبوون لەڕووی کولتوریەوە چ دەلالەتێکی هەیە و سنورەکەی توانای گۆڕانی هەمیشەیی هەیە؟ ئایا دەرگاکان بەڕووی خۆی دادەخات؟ یاخود لەناو گەشەی زانستی درێژە بەبونی خۆی دەدات؟

ئەگەر هەر قۆناغەو هەلگری کۆمەلێك تایبەتمەندێتی بێت، ئەوا ڕەخنەگرتن لە قۆناغەکان دەروازەیەکە بۆ کردنەوەی بەسەر پاشەڕۆژێکی ڕۆشن، بەوی بتوانین زەمەنی غەیبانی لەناو بیرکردنەوە بکەینە دەرەوە، بەدرێژایی زەمەنی ژیانی ئێمە (کوردایەتی) ووشە گەلێك بووە کەچالاکترین چەمکی ناو ژیانە کەتوانراوە بکرێتە کەنالی قوربانی بەخشین لەپێناو پاراستنی سیما کولتوریەکانی نەتەوە، شۆڕشی چەکداری و سیاسی ئێمە لەژێر ئەو ناوەدا توێژە جیاوازەکانی خسۆتە ناو شۆڕش و دواجار کورەی ئاگرەکەی پێخۆشکردوە.

کوردایەتی ئەم چەمکە لە ئەمڕۆدا گۆڕان بەسەر مانا و دەلالەتەکانیدا دێت، ئەگەر لە ڕابردوودا چەمکێك بوو لەناوکەلەپورەوە بەپێی نەریتە خێلەکیەکان سەیر دەکراو لەگوتارێکی ناسیۆنالیستیانە بەرەوو ئایدیۆلۆژیا دەبردرا، ئەوا دەبێت لە ئەمڕۆدا ئەو گوتارە بە ئاقاری تردا بڕوات، بەوەی کوردایەتی شەڕکردن نیە لەسەر مانەوە بەکوردی هێندەی پێویستە ئەو گوتارە بگۆڕێتە سەر کایە جیاوازەکان، کوردایەتی ئەوە نیە نەریتەکانی ڕابردوو لە ئێستادا دوبارە بکەینەوە، بەلکو چۆن ئەو گوتارە لە ئێستادا دەگۆڕینە ناو ژیانێکی نوی زەمەنی غەیبانی ڕابردوو دەگۆڕین بە زەمەنی ڕەخنەگرتن لەپڕۆسەی عەقلانیەت، چونکە ئەگەر ڕابردوو پێکهاتێك بێت لەعەقلانیەتی کوردی دەبی بپرسین: ئایابیرکردنەوە پێویستە؟ ئەوکاتانەی بیرکردنەوە خۆی وابەستە دەکات بە کوردبونەوە، کوردبونیش پڕۆژەی خۆکوشتنی هەبێت لە پێناو ڕزگار بونی نەتەوە.

لەنێوان کوردی و کوردبوندا دەبی ئەوەمان بیر نەچێت کەتەنها مەبەستمان لەکارەکتەرێکی ئەو دونیایە نیە کە بەزمانێکی تایبەت داکۆکی لەبونی خۆی دەکات، ئەگەرچی ئەو زمانە ڕەهەندێکی شوناس و بونی کولتوری پێك دێنێت، بەلام کوردبون لەناو زماندا پێویستی بەتەقاندنەوەی بونیادە شاراوەکانیەتی، دەشی هیچ کاتی وەك ئێستا قسەکردن لەو باسە هێندە هەستیار نەبوو بێت، کوردی چیتر نەتەوەیەك نیە شەڕ کردنی وابەستە بێت بەگوتاری مانەوە، بەلکو ئەو دەبێت ئەمڕۆ لەناو گوتارێکی ئەنتۆلۆژی دەربکەوێتەوە، بونی ئەو گوتارە وابەستەیە بەدەست نیشان کردنی جیاوازی کوردی لەتەك هەر نەتەوەیەکی تر و کالکردنەوەی هەموو ئەو سەپاندنی هێزەی بۆتە هۆی ئەوەی خالی هاوبەش بدۆزێتەوە، نەك بەوەی کوردی وەك ئەو بێت، بەلکو بۆئەوەی لەو هاوبەش بوونە بیکاتە پەراوێزی خۆی، بۆیە ئەگەر ئیسلامبونی کورد خالی هاوبەش بونی کورد بێت لەتەك نەتەوەکانی وەك عەرەب و فارس و تورك، ئەوە دەبی ئەو هاوبەش بونەوە کال بکرێتەوە، بەوەی ئەوە پەیوەندیەکانی هێزە (دەسەلات) بوەتە بەزۆر سەپاندنی هاوبەشی نەوەکو بەرەنجامی بەیەکداچونی کولتور.

جیاوازی ئاینی یەکێکە لەخەسلەتە نەژادیەکانی کوردیی بەوەی سیما کولتوریەکانی جیا بکاتەوە، ئەو جیاکردنەوەیە گەڕانەوەی ئێمە نیە بۆ ئاینی زەردەشتی هێندەی ڕزگارکردنی گوتاری کوردبونە لەناو پەراوێزی گوتاری بالای عەرەبی و فارسی و تورکیدا، چونکە هەریەك لەو سی نەتەوە جیاوازە لە ڕێگەی ئاینەوە بەو بیانوە توانیویانە کوردبون بخەنە پەراوێزی کولتوری خۆیان، دواتر هەر گەشەیەکی کوردی تونراوەتەوە لەناو فەرهەنگی ئەواندا، لەئێستەشدا قسەکردن لەوەی"هەمومان عیراقین،عیراق نیشتمانی هەمومانە" گوتارێکە لەودیو ئیسلام و عەرەبەوە داکۆکی لەبونی خۆی دەکات، داکۆکی بوون لە عیراقی بوون بەبی دەست نیشان کردنی کولتور و کالبونەوەی جیاوازی نەتەوەیی و تۆخ کردنەوەی هەستی عەربێتی ناو عیراقە، گرفتەکە لەوەدا نیە کە ئاینی ئیسلام لە ئەمڕۆدا ئاینی خەلکی کوردستانە، هێندەی گرفتەکە قبول کردنی ئەو ئاینەیە کاتێك وەك یاسایەك بۆ ژیانی کۆمەلایەتیمان قەبولی بکەین، ئاین دەبی کێشەی فەردی بێت و ناکرێت تێکەلی ناو دەستوری دەولەت بکرێتەوە، بۆیە ئەو هەول و دەنگانەی بیانەوی داکۆکی لە زەردەشتی بوون بکەن باشتر وایە بیر لە ڕێکخستنەوەی پەیوەندی نێوان ئاین و دەولەت لەلایەك و لەلایەکی تر ئاین و کۆمەلگا بکەنەوە، بونی کوردی وابەستە نیە بە زەردەشتیەتەوە، بەلکو ئەوبوونە دەبی لەناو یاسای مەدەنی بۆ ژیان چاو بکاتەوە، ئەگەر سەروەری عەرەبی بگەڕێندرێتەوە بۆ شارستانیەتی ئیسلامی ئەوە سەروەری ئێمە لەدەرەوەی ئەو شارستانیەتەوەیە، چونکە ئەو کاتە سەروەری ئێمە دەگەڕێتەوە بۆ ئاینێکی جیاواز، بەلام نەك بۆئەوەی ئەو ئاینە بهێنرێتەوە ناو هەنوکە و بەهەمان تان و پۆی ڕابردوو زیندوو بکرێتەوە، بەلکو تەنهاوەك شارستانیەت و ڕابردوویەك سەیری

دەکەینەوە(بۆتێگەیشتن لە پەیوەندی نێوان عەرەب و شارستانیەتی ئیسلامی بڕوانە: **مساله الهویه/ د.محمد عابد الجابری، مرکز الدراسات الوحده العربیه (بیروت) الگبعه الپانیه، 1997/ ص24)**

بۆیە ئەوە کولتورە دەست نیشانی ماناکانی پرسیارە کە دەکات، هەڵەیەکی گەورەشە پێمان وابێت بەجێهێشتنی شوێن و ئاشنا بوون بە کولتورێکی تر دەبێتە هۆی ئەوەی کە دەسبەرداری کولتوری خۆی بێت و ببێت بە ڕۆڵەی شەرعی کولتورە نامۆیەکە، چونکە کولتور لەناو ڕۆحی مرۆڤەکان جێگیرە، بۆیە کۆمەڵناسان پێیان وایە" هیچ کەسێك ناتوانی لەو کولتورەی کەپەیوەستە پێیەوە ڕابکات، کەسێك کە بڕیاردەدات لەکولتورێکی تردا بژیێت یاخود زاهیدێك کەپەنا بۆ ئەشکەوت دەبات ئەویش لەگەڵ کولتوری خۆیدا دەژیێت"

(ئاوڕدانەوەیەك لە کۆمەڵناسی/ پەروین سازگارا، وەرگێڕانی (جەواد مستەفا) زنجیرەی هزر و کۆمەڵ (1) هەولێر- 2003/لا107)

بەمانای توانای دەسبەرداربوون لە شوناسی کولتوریمان جگە لەخۆخەڵەتاندنێك شتێکی تر نیە چ ئەو پەناهەندە کوردانەی لەخۆر ئاوا دەژین و لەدەرەوەی کولتوری کوردیدا ژیان بەسەر دەبەن و ناسنامەکانیان گواستۆتەوە سەر وڵاتێکی ئەوروپی چ ئەوانەش کە دەیانەوی بە دەستەواژەی نامۆ بوونی توند و تیژی بە کولتوری کوردی شوناسێکی کولتورێکی میانرەو بە ڕۆحی کوردی بدەن کەهەموو ئەوانە شوناسی کۆمەڵگایەکی فریو دراومان پێدەدات، بۆیە کاتی قسە لەپەیوەندی نێوان شوناس و کولتور بکەین پێویستە بەدوای ئەو تێگەیشتنە بوێری ئەوەمان هەبێت خۆمان نە بەنامۆ بەرامبەر بەو کولتورە بزانین و نە ئەو کولتورەش لەبەرامبەر هەر توندوتیژیەك بێلایەن سەیر بکەین، بەڵکو چۆن لەدیدی ڕەخنەییەوە قسە لە شوناس وکولتورمان دەکەین ئەوەیان بابەتی گرنگە بۆ قسەکردن، ئەوکاتەی واشمان کرد بە دڵنیاییەوە دەزانین ئاراستەکانی دوانمان لەچ شوێنێکە و بەرەو کوێش دەمانەوێت هەنگاو بنێین، بەڵام تاوەکو پێناسەکان پاك نەکەینەوە لە تێڕوانینی ئایدیۆلۆژی و سەرلەنوی مانای کولتوریان پێنەبەخشینەوە قوڕسە بتوانین کارێکی لەو چەشنە ئەنجام بدەین، و پێشڤەچونی کولتورمان دەست نیشان بکەین، هەرکاتێك کارێکی لەو چەشنەمان نەکرد کوردبوون هەر لەناو ماناکانی ڕابردوو بۆ کەلەپور گوتارێکی نۆستالۆژی سەیر دەکرێتەوە ڕزگارکردنی کوردیی لەناو ئەو گوتارە پێویستی بە خوێندنەوەی سۆسیۆلۆژیانەیە نەك هەر لەڕووی کولتور و شوناس، بەڵکو کولتور لەهەمو ئاستەکانەوە دەبێت بخوێنرێتەوە بەتایبەتی پەیوەندیی نێوان کولتورو شارستانیەت باسێکی ترە کەهیچی کەمتر نیە گەر زیاتر نەبێت لەپەیوەندی کولتور بە شوناسەوە.

تێبینی :

مافی بڵاوکردنەوەی ئەم بابەتە لەلایەن نووسەرەوە پارێزراوە .